

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 สรุป

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อทราบความเต็มใจจ่ายเพื่อการให้ได้รับทรัพยากรน้ำที่ดีขึ้นทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพของเกษตรกรที่อาศัยอยู่บริเวณตอนปลายของลำน้ำแม่สา รวมทั้งเพื่อให้ทราบปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจสังคม การทำการเกษตรและปัจจัยด้านต่างๆ ที่มีผลต่อความน่าจะเป็นที่เกษตรกรจะมีความต้องการให้มีการปรับปรุงทรัพยากรน้ำให้ดีขึ้นดังกล่าว ในการศึกษาครั้งนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้แบบสัมภาษณ์จากเกษตรกรตัวอย่างจำนวน 151 ราย จากเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำของเหมืองฝายต่างๆ ในบริเวณพื้นที่ปลายน้ำจำนวน 6 เหมืองฝาย เก็บข้อมูลในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2550 – มกราคม พ.ศ. 2551 หลังจากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อให้สามารถตอบวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งสามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม รูปแบบการทำการเกษตรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 54.76 ปี มีสถานะเป็นหัวหน้าครัวเรือน สมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 3.86 คน เป็นแรงงานในภาคเกษตรเฉลี่ย 1.85 คน ส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้น มีอาชีพหลักอยู่นอกภาคเกษตร ทั้งนี้อาชีพในภาคเกษตรถือเป็นอาชีพรองที่สำคัญ ส่วนใหญ่ไม่ได้ตำแหน่งทางสังคมในชุมชน มีรายได้ภาคเกษตรเฉลี่ยเท่ากับ 38,754.33 บาท/ครัวเรือน/ปี รายได้นอกภาคเกษตรเฉลี่ย 138,452.10 บาท/ครัวเรือน/ปี ทั้งนี้พบว่ามีหนี้สินเฉลี่ยครอบครัวละ 63,193.37 บาท พื้นที่สำหรับการทำการเกษตรเฉลี่ย 1.34 แปลง/ครัวเรือน โดยคิดเป็นจำนวนเฉลี่ย 6.19 ไร่/ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีลักษณะถือครองเป็นเจ้าของ โดยมีรูปแบบการใช้ประโยชน์แบบทำซ้ำเปลี่ยนพืช เพาะปลูกทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง พืชที่มีการเพาะปลูกมากที่สุดคือ ข้าวและถั่วเหลือง ทางด้านแหล่งน้ำเพื่อการใช้สอยในครัวเรือน พบว่าใช้น้ำจากประปาหมู่บ้านเพื่อการใช้สอยในครัวเรือน เสียค่าใช้จ่าย 998.76 บาท/ครัวเรือน/ปี แต่หากใช้น้ำจากบ่อบาดาลจะก่อให้เกิดค่าใช้จ่ายมากที่สุดเป็นจำนวนเงิน 1,188.88 บาท/ครัวเรือน/ปี ด้านแหล่งน้ำเพื่อการดื่มกิน ส่วนใหญ่ซื้อน้ำบรรจุขวดเพื่อการบริโภค ซึ่งก่อให้เกิดค่าใช้จ่ายมากที่สุดเป็นเงิน 1,673.60 บาท/ครัวเรือน/ปี ทางด้านแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรพบว่า ใช้น้ำจากชลประทานแม่แตงร่วมด้วยในหน้าแล้ง เนื่องจากน้ำในลำน้ำแม่สาไม่มีความเพียงพอ ค่าใช้จ่ายในการใช้น้ำเพื่อการเกษตร

ส่วนใหญ่่นั้นเกิดจากค่าน้ำชลประทาน ส่วนเกษตรกรที่ใช้เฉพาะน้ำจากลำน้ำแม่สาพบว่า ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่มาจากค่าน้ำมันหรือค่าไฟฟ้าในการนำน้ำเข้าสู่แหล่งแปลงเพาะปลูกนั่นเอง ทั้งนี้เกษตรกรส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาภัยแล้งทุกปี เช่นเดียวกับปัญหาน้ำขุ่นและมีกลิ่น

ความรู้ ความคิดเห็น การได้รับข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์เกี่ยวกับ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่าลำน้ำแม่สามีความสำคัญต่อการเกษตรมากที่สุด ความสำคัญสำหรับการใช้สอยในครัวเรือนนั้นอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนเพื่อการบริโภคนั้น เกษตรกรตัวอย่างเห็นว่าลำน้ำแม่สามีความสำคัญต่อการบริโภคเพียงเล็กน้อย ทั้งนี้มีความสำคัญไม่แตกต่างกันระหว่างฤดูฝนและฤดูแล้ง เกษตรกรตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่าลำน้ำแม่สาปริมาณและคุณภาพลดลง โดยให้ความเห็นว่าสาเหตุสำคัญของการลดลงของปริมาณน้ำเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่า การใช้น้ำของหมู่บ้าน สถานประกอบการและการทำการเกษตรในพื้นที่ต้นน้ำ เป็นต้น ส่วนสาเหตุของการเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำ เห็นว่าเกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรในพื้นที่ต้นน้ำ การตัดไม้ทำลายป่า การเพิ่มขึ้นของที่พักหรือแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ต้นน้ำและการทำการเกษตรในพื้นที่ลาดชัน เป็นต้น เกษตรกรส่วนใหญ่เคยได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยสื่อที่เกษตรกรได้รับข้อมูลข่าวสารมากที่สุดคือ โทรทัศน์และการอบรม ข่าวสารที่ได้รับส่วนใหญ่คือภัยธรรมชาติและปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เกษตรกรส่วนใหญ่มีความต้องการข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้นจากปัจจุบัน โดยเกษตรกรเห็นว่าควรมีการอบรมเพื่อให้ความรู้โดยตรงจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ โดยหัวข้อที่เกษตรกรตัวอย่างต้องการให้มีการเผยแพร่ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง เกษตรกรส่วนใหญ่เคยเข้าร่วมกิจกรรม เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมส่วนใหญ่คือ การขุดลอกลำเหมือง การปลูกป่าไม้ ส่วนการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่เคยเข้าร่วมการอบรมดังกล่าว ส่วนผู้ที่เคยเข้าร่วมการอบรมนั้น ส่วนใหญ่เคยเข้าอบรมแค่ครั้งเดียวเท่านั้น ซึ่งหัวข้อหลักที่ได้รับการอบรมคือการใช้และอนุรักษ์แหล่งทรัพยากรน้ำ เกษตรกรมีความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง เกษตรกรตัวอย่างเห็นว่าปัญหาธรรมชาติในปัจจุบันนี้มี ความรุนแรงมากหรืออยู่ในระดับสูง

ในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในลำน้ำแม่สานั้น เกษตรกรในพื้นที่ปลายน้ำเห็นด้วยอย่างยิ่งหากจะมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตทางการเกษตร โดยควรมีการจัดตั้งโครงการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่สาขึ้น และผู้ที่อยู่ในพื้นที่ปลายน้ำควรให้ความช่วยเหลือ

สนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ที่โครงการดังกล่าวได้จัดขึ้น ทั้งนี้การบริหารจัดการและควบคุมการใช้จ่ายเงินควรมาจากตัวแทนของผู้ใช้น้ำในทุกหมู่บ้าน และไม่ควรถูกสนับสนุนทางการเงินเพียงอย่างเดียว ควรจะให้ความรู้และความเข้าใจก่อน หลังจากนั้นควรให้การสนับสนุนทางด้านวัสดุอุปกรณ์ในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตในช่วงแรกของการปรับเปลี่ยน หลังจากนั้นควรให้เงินช่วยเหลือในการจัดการระบบการผลิต ส่วนสิ่งที่ขาดไม่ได้คือควรมีการติดตามควบคุมดูแลผลการส่งเสริม เพื่อให้การส่งเสริมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

กิจกรรมที่เกษตรกรในพื้นที่ปลายน้ำเห็นว่าหากมีการส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำนำไปปฏิบัติจะสามารถช่วยเพิ่มปริมาณน้ำในลุ่มน้ำแม่สาได้คือ การปลูกป่าในพื้นที่ต้นน้ำ การส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาใช้ระบบน้ำหยด การปลูกหญ้าแฝก เป็นต้น ส่วนกิจกรรมที่ลดผลกระทบทางด้านคุณภาพของทรัพยากรน้ำ ควรมีการส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำลดหรือเลิกการใช้สารเคมีทางการเกษตร โดยอาจหันมาใช้สารธรรมชาติในการเพาะปลูก นอกจากนี้การปลูกป่าและการปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของหน้าดิน ก็ส่งผลให้คุณภาพของลำน้ำแม่สาดีขึ้นเช่นกัน

ความเต็มใจจ่ายส่วนเพิ่มหรือราคาแฝงของการปรับปรุงทรัพยากรน้ำแต่ละระดับและความเต็มใจจ่ายเพื่อให้ได้รับทรัพยากรน้ำที่ดีขึ้นจากสถานการณ์ปัจจุบัน

จากผลการศึกษาด้านความเต็มใจจ่ายส่วนเพิ่มหรือราคาแฝงของการปรับปรุงทรัพยากรน้ำแต่ละระดับที่ชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญหรือความพึงพอใจต่อคุณลักษณะทางด้านทรัพยากรน้ำ พบว่าเกษตรกรให้ราคาแฝงของทรัพยากรน้ำที่สามารถนำมาใช้เพื่อการเกษตร ใช้สอยในครัวเรือนและคั้นนมได้มากที่สุดเท่ากับ 341.23 บาท อันดับต่อมาคือ ปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรตลอดทั้งปีเท่ากับ 328.82 บาท ปริมาณน้ำเพื่อการใช้สอยในครัวเรือนตลอดทั้งปีเท่ากับ 216.93 บาท และทรัพยากรน้ำที่มีคุณภาพที่เหมาะสมแก่การใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรและใช้สอยในครัวเรือนเท่ากับ 76.04 บาท ตามลำดับ

ผลการศึกษาด้านความเต็มใจจ่ายเพื่อให้ได้รับทรัพยากรน้ำที่ดีขึ้นจากสถานการณ์ปัจจุบัน พบว่าเกษตรกรตัวอย่างมีความเต็มใจจ่ายเพื่อให้ได้รับทรัพยากรน้ำที่มีคุณภาพดีที่สุดคือสามารถนำมาใช้เพื่อการเกษตร ใช้สอยในครัวเรือนและคั้นนมได้มากที่สุดเท่ากับ 682.46 บาท/ครัวเรือน/ปี อันดับที่สองคือ มีความเต็มใจจ่ายเพื่อให้ได้รับทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรตลอดทั้งปีเท่ากับ 657.65 บาท/ครัวเรือน/ปี อันดับที่สามคือ มีความเต็มใจจ่ายเพื่อให้ได้รับทรัพยากรน้ำเพื่อการใช้สอยในครัวเรือนตลอดทั้งปีเท่ากับ 433.87 บาท/ไร่/ปี อันดับสุดท้ายคือ มีความเต็มใจจ่าย

เพื่อให้ได้รับทรัพยากรน้ำที่มีคุณภาพที่เหมาะสมแก่การใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรและใช้สอยในครัวเรือนเท่ากับ 152.09 บาท/ครัวเรือน/ปี

ปัจจัยที่มีผลต่อความเต็มใจที่เกษตรกรในเขตปลายน้ำจะสนับสนุนการจ่ายเพื่อให้มีการปรับปรุงทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่สาให้ดีขึ้น

ปัจจัยทางด้านคุณลักษณะของทรัพยากรน้ำ

ระดับในแต่ละคุณลักษณะของทรัพยากรน้ำพบว่าปัจจัยทางด้านคุณลักษณะที่มีผลต่อความเต็มใจที่เกษตรกรในเขตปลายน้ำจะสนับสนุนการจ่ายเพื่อให้มีการปรับปรุงทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่สาให้ดีขึ้น คือ คุณภาพน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ที่สามารถใช้ในภาคเกษตร ใช้สอยในครัวเรือนและดื่มกิน ปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรที่มีความเพียงพอตลอดทั้งปี ปริมาณน้ำเพื่อการใช้สอยในครัวเรือนที่เพียงพอตลอดทั้งปี และคุณภาพของทรัพยากรน้ำที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรและใช้สอยในครัวเรือนได้ เป็นต้น

ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร

ผลการศึกษาด้านปัจจัยที่มีผลต่อความเต็มใจที่เกษตรกรในเขตปลายน้ำจะสนับสนุนการจ่ายเพื่อให้มีการปรับปรุงทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่สาให้ดีขึ้นจากสถานการณ์ปัจจุบันพบว่าปัจจัยที่มีผลในทิศทางเดียวกันกับความน่าจะเป็นดังกล่าวคือ อายุ การต้นทุนการผลิตทางการเกษตรผลิตข้าวเป็นพืชหลัก การเคยประสบปัญหาภัยแล้ง การมีทัศนคติว่าควรให้ความร่วมมือเมื่อมีการปรับปรุงลุ่มน้ำแม่สา การเคยเข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการซื้อน้ำบรรจุขวดเพื่อการบริโภค ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อความเต็มใจที่เกษตรกรในเขตปลายน้ำจะสนับสนุนการจ่ายเพื่อให้มีการปรับปรุงทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่สาให้ดีขึ้นในทิศทางตรงกันข้ามได้แก่ รายได้นอกภาคเกษตร และการมีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรจากแหล่งอื่นนอกจากลำน้ำแม่สา เป็นต้น

ความน่าจะเป็นที่จะถูกเลือกของทางเลือกในการปรับปรุงทรัพยากรน้ำ

ทางเลือกที่เกษตรกรมีความเห็นด้วยหรือมีความน่าจะเป็นที่จะถูกเลือกมากที่สุด คือ ทางเลือกที่มีปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรและใช้สอยในครัวเรือนเพียงพอตลอดทั้งปี คุณภาพน้ำสามารถนำมาใช้เพื่อการเกษตร ใช้สอยในครัวเรือนได้ ซึ่งต้องจ่ายเงินเพื่อเป็นการบริจาคเพื่อนำไปปรับปรุงลำน้ำแม่สา 440 บาท/ครัวเรือน/ปี ส่วนทางเลือกที่เกษตรกรมีความเห็นด้วยน้อยที่สุดคือ ทางเลือกฐานที่เป็นสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งมีปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรและใช้สอยในครัวเรือนขาด

แคลนในช่วงหน้าแล้ง 2 เดือนและคุณภาพสามารถนำมาใช้เพื่อการเกษตรเท่านั้น โดยจำนวนเงินบริจาคเพื่อนำมาพัฒนาลุ่มน้ำแม่สา 150 บาท/ครัวเรือน/ปี

ความพึงพอใจต่อคุณลักษณะทางด้านทรัพยากรน้ำของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม

จากผลการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวเป็นพืชหลักให้ความสำคัญของปริมาณน้ำเพื่อการเกษตรมากกว่าคุณภาพของน้ำ เช่นเดียวกับผู้ที่มิประสบความสำเร็จเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรจากลำน้ำสาเพียงแห่งเดียวและผู้ที่มิได้ซื้อน้ำบรรจุขวดเพื่อการบริโภค ในทางตรงข้าม เกษตรกรที่ไม่ได้ปลูกข้าวเป็นพืชหลักจะให้ความสำคัญกับคุณภาพของทรัพยากรน้ำมากกว่าคุณลักษณะทางด้านปริมาณน้ำเพื่อการเกษตร เช่นเดียวกับผู้ที่มิประสบความสำเร็จเกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อม มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรจากแหล่งอื่นร่วมด้วยและซื้อน้ำบรรจุขวดเพื่อการบริโภค

7.2 ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาเรื่องความเต็มใจจ่ายเพื่อให้ได้รับทรัพยากรน้ำที่ดีขึ้นของเกษตรกรในกลุ่มน้ำแม่สาตอนปลาย ผู้ศึกษาพบว่ามิข้อเสนอแนะที่คาดว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการลุ่มน้ำแม่สา รวมทั้งลุ่มน้ำอื่นๆ ได้ นอกจากนี้ยังได้เสนอแนะต่อผู้ที่สนใจในการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในครั้งต่อไปด้วย ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

1) จากผลการประเมินความเต็มใจจ่ายพบว่าเกษตรกรเห็นว่าคุณภาพของทรัพยากรน้ำเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้จากการศึกษาและประมวลความคิดเห็นของเกษตรกรส่วนใหญ่เห็นว่าเกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรในพื้นที่ต้นน้ำจำนวนมาก จึงควรมีการจัดการเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหานี้โดยด่วน ทั้งนี้เกษตรกรส่วนใหญ่เห็นว่าคุณภาพน้ำมีความสำคัญต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนในพื้นที่ปลายน้ำเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังเห็นว่าอาจส่งผลกระทบต่อระบบทรัพยากรอื่นๆ อีกเช่น สัตว์น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งแต่เดิมนั้นเกษตรกรส่วนใหญ่บริโภคน้ำจากบ่อน้ำตื้นหรือประปาหมู่บ้าน ซึ่งมีแหล่งกำเนิดมาจากลำน้ำแม่สา แต่ในปัจจุบันเกษตรกรจำนวนมากต้องซื้อน้ำเพื่อบริโภค เนื่องจากไม่มีความมั่นใจในคุณภาพของน้ำจากลำน้ำแม่สา ดังนั้นหากจะมีการส่งเสริมกิจกรรมต่างๆ บนพื้นที่ต้นน้ำอันที่จะเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต้นน้ำของลุ่มน้ำแม่สา ควรเป็นกิจกรรมที่คำนึงถึงผลกระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรน้ำเป็นอันดับ

แรก เช่น การควบคุมการเพาะปลูกในพื้นที่ลาดชันหรือการควบคุมการใช้สารเคมีทางการเกษตร ทั้งนี้อาจมีการส่งเสริมการปลูกหญ้าแฝก ปลูกป่า เพื่อลดการชะล้างพังทลายของหน้าดินหรือการส่งเสริมการใช้สารชีวภาพเพื่อลดการใช้สารเคมีในพื้นที่ดินน้ำ เป็นต้น

2) การแก้ปัญหาทางด้านปริมาณน้ำ มาตรการหรือกิจกรรมที่สามารถนำไปส่งเสริมอาจทำได้โดยการส่งเสริมการปลูกป่าในพื้นที่ดินน้ำ แต่ทั้งนี้ผลที่ได้ อาจเป็นผลระยะยาว ดังนั้น มาตรการเร่งด่วนที่สามารถทำได้คือ การส่งเสริมให้มีการใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพหรือประหยัดมากยิ่งขึ้น เช่น การส่งเสริมให้มีการใช้สปริงเกอร์ฝอยหรือระบบน้ำหยด ซึ่งเป็นระบบการให้น้ำที่ประหยัดและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ทำให้ลดการใช้น้ำในพื้นที่ดินน้ำลงได้ ทั้งนี้หากมีการนำมาตรการดังกล่าวมาใช้ควรมีการสนับสนุนหรือให้ความช่วยเหลือแก่เกษตรกรในพื้นที่ดินน้ำเพื่อกระตุ้นให้เกิดการยอมรับการส่งเสริมและเกิดผลในทางปฏิบัติมากขึ้น

3) ควรมีการจัดตั้ง โครงการหรือกองทุนเพื่อการอนุรักษ์และจัดการลุ่มน้ำแม่สาขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ในการรวบรวมเงินทุนเพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ ในอันที่จะส่งผลดีต่อทรัพยากรธรรมชาติและผู้ใช้น้ำทุกภาคส่วนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา ทั้งนี้รูปแบบของการจัดตั้งโครงการดังกล่าว อาจมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- การรวบรวมเงินสู่กองทุนเพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ ควรมีการจัดเก็บเงินค่าธรรมเนียมการใช้น้ำจากผู้ใช้น้ำหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดทั่วทั้งลุ่มน้ำเพื่อก่อให้เกิดความเป็นธรรม ในส่วนของเกษตรกรในพื้นที่ปลายน้ำนั้น จากผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในการจัดเก็บค่าธรรมเนียมการใช้น้ำจากเกษตรกรกลุ่มดังกล่าว การพิจารณาในการเก็บเงินค่าธรรมเนียมในการใช้น้ำหรือเงินบริจาคเพื่อการจัดการลุ่มน้ำแม่สาจากเกษตรกรในพื้นที่ปลายน้ำนั้น เริ่มแรกควรมีการจัดกิจกรรมหรือการอบรมให้ความรู้หรือจัดกิจกรรมเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่สา เพื่อให้ทราบสถานการณ์ปัญหา สร้างความตระหนักและเห็นความสำคัญของการปรับปรุงทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำดังกล่าว

- รูปแบบการบริหารจัดการควรมีตัวแทนของแต่ละหมู่บ้านทุกหมู่บ้านที่อาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำเข้ามาเป็นคณะกรรมการ เพื่อร่วมกันบริหารจัดการ โดยมีเจ้าที่ของรัฐบาลให้คำแนะนำและคอยควบคุมดูแลการใช้เงินของโครงการกองทุนดังกล่าว ทั้งนี้การใช้เงินที่จัดเก็บได้ควรมีการชี้แจงอย่างชัดเจนในการนำไปใช้ นอกจากนี้ต้องมีการควบคุมการใช้เงิน โดยอาจมีการประชุมเพื่อติดตามความคืบหน้าของการใช้เงินดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอ

- ในการส่งเสริมให้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในพื้นที่ดินน้ำนั้น รูปแบบการส่งเสริมควรมีการอบรมให้ความรู้เกษตรกรก่อนการนำไปใช้จริง หลังจากนั้นจึงสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์เพื่อความสะดวกแก่เกษตรกรและไม่ต้องเสียเงินลงทุนจำนวนมากในการลงทุนเริ่มแรก

หลังจากนั้นควรให้การสนับสนุนทางการเงินเพื่อนำไปเป็นต้นทุนในการจัดการเป็นประจำทุกปี และสิ่งที่สำคัญควรมีการติดตามผลการส่งเสริม เพื่อให้การส่งเสริมดังกล่าวเป็นไปตามวัตถุประสงค์

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารุ่นต่อไป

1) การศึกษารุ่นนี้ได้ทำการศึกษาความเต็มใจจ่ายกับเกษตรกรในพื้นที่ปลายน้ำเท่านั้น หากจะมีการจัดตั้ง โครงการหรือกองทุนเพื่อการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สาขึ้นจริง ควรมีการศึกษากับหน่วยงาน สถานประกอบการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องตลอดทั้งลุ่มน้ำด้วย เพื่อทราบความเป็นไปได้ในการรวบรวมค่าธรรมเนียมจากกลุ่มต่างๆดังกล่าวด้วย

2) ในการประชุมกลุ่มเป้าหมายนั้น ควรเลือกบุคคลที่มีความรู้ในด้านนั้นๆและควรประกอบไปด้วยบุคคลที่มีหน้าที่ควรรับผิดชอบและสถานภาพในชุมชนที่แตกต่างกันออกไป เพื่อให้ทราบสถานการณ์และสภาพปัญหามากที่สุด อันจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างชุดทางเลือกและแบบสัมภาษณ์ที่สามารถนำมาใช้ได้จริงมากที่สุด

3) การสร้างแบบสัมภาษณ์ ควรมีการทดสอบแบบสัมภาษณ์ของผู้เก็บข้อมูลก่อนการเก็บข้อมูลจริง ทั้งในส่วนของทางทดลองทางเลือกและแบบสัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไป เพื่อให้ได้แบบสัมภาษณ์ที่มีคุณภาพและรูปแบบการถามที่มีความเข้าใจตรงกันมากที่สุดในการสัมภาษณ์เกษตรกร ตัวอย่างนั้น ส่วนการสัมภาษณ์ควรมีการอธิบายถึงสถานการณ์ในแต่ละทางเลือกอย่างละเอียดรวมทั้งผลของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละทางเลือก เพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน นอกจากนี้ไม่ควรมีข้อจำกัดทางด้านเวลา เพื่อให้ผู้ตอบมีเวลาในการพิจารณาและตัดสินใจเลือกให้ตรงตามความต้องการจริงมากที่สุด

4) ควรมีการศึกษาเพื่อหามาตรการหรือกิจกรรมที่มีความเป็นไปได้ ในการปรับปรุงทรัพยากรน้ำเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของผู้ปฏิบัติหรือเกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำและการยอมรับจากผู้ร่วมบริจาหรือบุคคลในพื้นที่ปลายน้ำ เพื่อให้ได้มาตรการที่ความเหมาะสมและนำไปใช้ในทางปฏิบัติได้จริง

5) หากมีการนำไปประยุกต์ใช้กับลุ่มน้ำหรือพื้นที่อื่น ควรมีการศึกษาความเป็นไปได้อีกครั้ง เนื่องจากในแต่ละพื้นที่มีสภาพปัญหาและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป